

Prikaz

Aleksandar Molnar
**Sunce mita i dugačka senka
 Karla Šmita. Ustavno zlopaćenje
 Srbije u prvoj dekadi 21. veka**

Službeni glasnik, Beograd, 2010, 338 str.

Činilo se da davnašnji tematski broj 1/1989. *Političke misli* posvećen političkoj teoriji Carla Schmitta najavljuje na velika zvana, i u nas, suvremenu kritičku recepciju i teorijsko vrednovanje opusa toga njemačkog političkog i pravnog teoretičara, barem ako je suditi prema uvodniku u kojemu tadašnji glavni urednik politološkog časopisa gotovo prkosno apodiktički ustvrđuje: “Carl Schmitt je najznačajniji pravnik našeg stoljeća” (Zvonko Posavec). To se međutim nije dogodilo, premda bi zacijelo biti pretjerano kazati da je Carl Schmitt u ovdašnjih autora sveden na uzgredne komentare i pokoju referencu. U tom sklopu pažnju zaslužuju prije svega radovi filozofa Davora Rodina, koji se u tretiranju Schmitta pokazuje kao jedan od ponajboljih poznavatelja njegovih ideja (premda ni kod njega ne nalazimo neku cjelovitu i temeljitu studiju o tome). Još jedna struja recepcije Schmitta zaslužuje da bude spomenuta, a koja dolazi iz inozemne produkcije preko prijevoda. To je nepravilna i isprekidana linija koja Schmitta, tragajući za mogućnostima razrade logike njegovih pojmova, stalno ipak čini duhovno živim i utjecajnim i u nas. Jer, kad je Schmitt u pitanju, golema je moć

predrasuda i ideoloških klišeja, uz zlosretno redukcionističko posezanje za njegovim isuviše poznatim sloganima poput određenja političkoga preko opreke *prijatelj-neprijatelj*, koji se isuviše često koriste ne kao poziv na teorijski dijalog s autorom, nego kao puko odustajanje od svakog mišljenja i prokazivanje samog autora kao okorjelog desničara i antisemita. Spomenutu liniju posredovane recepcije dobro ilustriraju knjige Jacquesa Derridaa *Politika prijateljstva* (Beograd, 2001) i Giorgia Agambena *Homo Sacer* (napose *Izvanredno stanje. Homo sacer II*, 2008). U usporedbi s drugim zemljama, i s prijevodima stvari stoje jednako nedostavno – od *Pojma političkog i drugih spisa* u izdanju Matice hrvatske iz 1943, preko prijevoda spisa *Legalnost i legitimnost* (1996) i djelomičnog prijevoda *Teorije partizana* (*Časopis Dubrovnik*, 1-2/1999), tek smo 2008. dočekali da budu objavljeni izabrani Schmittovi *Politički spisi* (Politička kultura, Zagreb). Kao što u pogovoru tom izdanju ocjenjuje Nenad Zakošek, *revival* Schmitta koji se dešava primjerice u Srbiji (i ostatku svijeta) zasad je zaobišao Hrvatsku.

Jedan od rezultata ozbiljnog bavljenja Schmittom dolazi nam dakle iz susjedne Srbije, u vidu knjige istaknutog političkog teoretičara i političkog povjesničara Aleksandra Molnara *Sunce mita i dugačka senka Karla Šmita, uz podnaslov Ustavno zlopaćenje Srbije u prvoj dekadi 21. veka*.

Ta studija počiva na dvjema središnjim tezama. Prvo, politički i pravni problemi suvremene Srbije – ponajviše konstitucionalne prirode – pokazuju sličnosti s njemačkom Weimarskom Republikom; drugo, angažman Schmitta dvadesetih godina kao i njegova prisutnost u korpusu poli-

tičkih ideja srbijanskih intelektualaca od sredine osamdesetih naovamo simptom je koji upućuje na glavne probleme i opasnosti s kojima se susreću liberalni konstitucionalizam te idejno i praktično osmišljavanje koncepta pravne države i vladavine prava, kako u nekadašnjem Weimaru tako i u današnjoj Srbiji. Na taj način, ova knjiga pokušava u "šmitovskom ključu" analizirati ustavne debate vezane uz novi Ustav Republike Srbije, i procese koji su rezultat toga Ustava, te rekonstruirati put razvoja Schmittovih ideja i političkog djelovanja u svjetlu nedaća vajmarske politike.

Molnar započinje tamo gdje završava njegova prethodna knjiga, *Oproštaj od prosvetiteljske ideje ustavotvorne skupštine*. Takozvani Mitrovdanski ugovor, donesen 8. studenog 2006, napisan je na brzinu, bez uvažavanja mišljenja i kritika stručne javnosti te bez sazivanja ustavotvorne skupštine. Snaga važenja njegova slova izravno je povezana s mogućnošću ispunjavanja u njemu sadržane političke obveze, a to je pokušaj zadržavanja Kosova i Metohije u okrilju Srbije. Kao takav on služi kao *pravni temelj sakralnog kosovskog zavjeta* (17). Problem je tog ustava napetost između njegovih racionalnih elemenata (sankcioniranje normalnog stanja, omogućavanje stabilne pravne konstrukcije kao suverene instance za nesmetano funkcioniranje građanskog društva) i iracionalnih komponenti (sankcioniranje mita o Kosovu i njegovoj ugrađenosti u srpsko nacionalno biće), koja mogućnost njegova provođenja čini krajnje nepredvidljivom. Takvo stanje nije izolirana činjenica, već proistječe iz trajnog nepostojanja stabilne ustavne politike u Srbiji (Jugoslaviji). U vrijeme kada je od nevolje pravljena

vrlina, kako kaže Molnar, svaka je politička kriza rezultirala novim pravnim interpretacijama i ustavnim rješenjima, dok je istovremeno ustav bio sveden na status ustavnog zakona. Ono što se opisivalo kao odrastanje tijela kojem je dotadašnje odijelo preusko, kako je to oslikao Kardelj, ili kao princip demokratske diktature kao novog stadija u razvoju socijalističke ideje u Jovana Đorđevića, Molnar vidi kao pokušaje domaće teorije "da se otupi više nego opasna oštrica Marxove apologije diktature" (20). Na čelu te diktature stajao je sa svojim izvaninstitucionalnim autoritetom Tito – čija je funkcija, koja je najviše nalikovala funkciji monarha, pokazivala "ne samo koliko je bila Jugoslavija urušena kao republika, nego kao i država uopće" (19). "Eksperimentiranje sa diktaturom", piše Molnar, "započeto još 6. januara 1929, pokazalo se tako na kraju kao, s jedne strane, jedini odgovor koji su političke elite Slavena bile u stanju ponuditi na izazove života u zajedničkoj državi i, s druge strane, kao jedina istinska politička konstanta, rezistentna kako na ideološke finese, tako i na tekovine historijskog učenja" (20). Nakon toga slijedi Miloševićeva era na koju se nadovezuje ustavni kaos u razdoblju 2000-2003, da bi se privremeno smirio s Mitrovdanskim ustavom čiju je mogućnost daljnje promjene nagovijestio Boris Tadić izjavom kako Ustav nije sveto pismo, nadovezujući se pritom na ideju o podjeli Kosova i Metohije koju je prvi formulirao Zoran Đinđić netom prije svoje smrti 2003. godine.

Srbija je uhvaćena u logiku posttotalitarizma: u nastojanju da stvori demokratsku ustavnu državu, nju proganjanju duhovi političkih praksi starog jugoslavenskog re-

žima, na koji se nadovezuje Miloševićev *demokratski despotizam*, koji vodi sve do Koštuničine *plebiscitarne demokracije*. Jedini izuzetak od te linije predstavlja Đinđićeva vladavina, no njezini krajnji efekti se u konačnici uklapaju u opću tendenciju nastavljanja stare prakse pervertiranja konstitucionalizma i demokracije, produbljenja ideološkog galimatijasa zarad postizanja praktičnih političkih ciljeva te sprečavanja da parlamentarizam konačno profunkcionira (25). Silazak s vlasti svih navedenih ličnosti ne rezultira cezurom u odnosu na prijašnju praksu, već je u najboljem slučaju privremeni prekid političke agonije. Totalitarni elementi, čije sve snažnije nalete zamjećuje Molnar, tijekom vremena jedino su pokazivali stabilno pomicanje udesno, lagano mijenjajući svoj pozadinski temelj ideološke legitimacije od komunističkog k nacionalističkom obrascu. Ipak, priznaje autor, ti elementi do sada još nisu doveli do uspostavljanja novog totalitarnog režima, ali doprinose uvećanju kaosa u srbijanskom političkom životu (24). Molnar predviđa dva moguća ishoda sukoba ideoloških borbi u Srbiji: prvi je europska integracija Srbije kao barem rudimentarne demokratske ustavne države, a drugi prerastanje totalne pluralističke partijske države u nešto što se uvjetno može nazvati srbijanskom verzijom "totalne führerove države".

Ako se taj sukob, koji se dijelom poklapa s dilemom o sukobu dviju Srbija, Europske i Samosvojne, može promatrati kroz opreku između liberalnih i totalitarnih elemenata, kao što tvrdi Molnar, inspiraciju za ove potonje pripadnici srpskih intelektualnih krugova pronalaze u Carlu Schmittu. U prvom redu to su Zoran Đinđić, prvi

postmiloševićevski premijer i predsjednik Demokratske stranke, te Slobodan Samarđžić, potpredsjednik Demokratske stranke Srbije i ministar za Kosovo i Metohiju u drugoj Koštuničinoj vladi. Oni su s recepcijom Schmitta počeli još sredinom osamdesetih godina, i upravo je ta šmitovska podloga došla do izražaja u ulogama koje su njih dvojica odigrali kao akteri ustavnih promjena početkom prve dekade 21. stoljeća. Čitanje Schmitta u njih je iznjedrilo drugačije interpretacije, oživilo druge elemente njegove teorije koji su se, preneseni u arenu političke prakse, našli sukobljeni. To su pojmovi *suverene diktature*, koja se temelji na segmentima decizionizma i totalne mobilizacije (kod Zorana Đinđića), te *plebiscitarne demokracije*, koja se temelji na segmentima nacionalističke politike i spremnosti na totalitarne kompromise (čemu je bio naklonjen Samarđžić). Đinđić svoju šmitovsku opciju privlačnosti suverene diktature vuče iz specifičnog razumjevanja i kritike marksističke teorije (obračun s Marxovim ranim spisima u *Jesenij dijalektike*) i zbilje samoupravnog socijalizma (u punom, ali i nekritičkom oslanjanju na Schmittovo kontroverzno poimanje suverenosti u svojoj važnoj knjizi *Jugoslavija kao nedovršena država*), koja zadržava nešto od prosvjetiteljskog zanosa, ali duboko inficiranog pesimizmom Reinhardta Kosellecka i pripadnika Frankfurtske škole, a koji (zanos) ima za cilj da Srbiju uvede u Europsku Uniju. Samarđžić pak samoupravni model radničke demokracije zamjenjuje plebiscitarnom demokracijom metafizički zasnovanog srpskog naroda koji usmjeravaju prosvijećeni vođe njegovih partija, put koji markiraju *Demokracija savjeta* i Mitrovdanski ustav.

Ukratko, put posttotalitarizma može se vidjeti kao distanca koji dijeli, ali i čini bliskim Karla Marxa i Carla Schmitta. Logika priklanjanja Schmittu bila je jednostavna – imao je mogućnost postati prijatelj jer je, iako s druge strane i s drukčijih pozicija, nesmiljeno kritički govorio o zajedničkom neprijatelju, liberalizmu; a njegov je kategorijalni aparat mogao otkrivati nedostatke u vlastitoj, intimnoj sredini – prokazujući principijelnu laž i neodrživost socijalističkog univerzalizma s jedne strane, te preko nedostatka suverenosti nemogućnost zasnivanja političke zajednice u socijalizmu u najopćenitijem smislu.

U drugom dijelu knjige Molnar pokušava rekonstruirati intelektualno formiranje Carla Schmitta u razdoblju od 1912. do otprilike 1930-ih, osvrćući se, gdje god je to potrebno, i na kasnije Schmittove faze. Pritom se referira na knjigu Nicolauša Sombarta *Mladost u Berlinu* i na same Schmittove dnevničke zapise. Sombartova je knjiga pokušaj da se portretiranjem Schmitta oslika cijela jedna njemačka generacija i društveni efekti njemačkog *Sonderwega*. Radi se o simptomu koji je opisao Joachim Radkau, opažajući kako je velik broj Nijemaca koji je “1914. imao nedvosmislenu ‘individualističko-hedonističku orijentaciju’ počeo patiti od ‘nervne slabosti’ – izlažući se opasnosti od dobivanja stigme ‘mlitavka’ – bio zapravo žrtva jedne duhovne klime koja je ljudima onemogućavala da iz težnje za životnim užicima izvuku pacifističke ‘mirnodopsko-političke konzekvence’, nego ih je, upravo obratno, upućivala na poistovjećenje užitka s ratovanjem” (96).

Schmitt, koji je, suprotno uvriježenom shvaćanju, u svoju privrženost katoličkoj

vjeri posumnjao prije početka Prvog svjetskog rata i grozota koje je on donio sa sobom, zapravo je živio upravo takvim dekadentnim životom *građanina*. Međutim, njegovo je intimno i teorijsko zaoštavanje bilo iznimno burno. Od izlaganja hegelijanske vjere u državu u knjizi *Vrijednost države i značaj pojedinca* ta se konstrukcija preko *Političke romantike* (i sukobom s romantikom u sebi) završava u *Diktaturi*, gdje prvi put sustavno obrazlaže teoriju suverene diktature. S druge strane, Schmitt je 1914. defetist koji gledajući njemačke vojnike kako odlaze na frontu priželjkuje poraz svoje domovine, plašeći se opijenosti i bezumlja što ih donosi ratna pobjeda; dok država za njega tada predstavlja utjelovljenje najvećeg zla. Daleko od fronte, kao ratni cenzor, svoju poziciju vidi kao ispaštanje zbog servilnosti prema državi; ali istovremeno kao reakcija na njegov zli egoizam i gađenje nad tim defetizmom započinje njegovo nacionalno osvještavanje, identifikacija s agresorom i potreba za zasnivanjem istinskih političkih mitova, tj. politizacija i stvaranje političko-nacionalnog smisla Prvog svjetskog rata (108). Ipak, identifikacija s vlašću nikad nije ostala neposredovana. Već u ranim danima ona se ispostavlja kao problem sukoba teorije i prakse: *znat ću sve, a neću moći ništa*; a uvid da nema vlastito konačno političko stajalište povezat će se sa suštinom njegove profesije: “Međutim na konačno pitanje o sadržaju tog prava, koje bi svojim idealom oplemenilo najprije državu, a zatim i sve pojedince u njoj, razočarani katolik Schmitt nije mogao da pronađe odgovor, što je perspektivu političke karijere činilo upitnom. I upravo na tom mjestu započinje njegova *samoidentifikacija kao advokata*,

kao pravnika koji nije političar zato što sam nema uvjerenje koje može pretvoriti u politiku i koji je *zato upućen na drugoga, na klijenta, na stranu stvar*” (85). Stoga će i problem *predvorja vlasti* za Schmitta ostati prvorazrednim spoznajnim političkim problemom. Pružanje advokatskih usluga proizlazilo je iz nemogućnosti autentičnog uvjerenja, ali je svojeg klijenta ipak tražilo na osnovi ideološke srodnosti. Ta ga je logika vodila da bude klijent Brüninga, zatim Schleichera, i na kraju Hitlera, s kojim kulminira i ruši se put njegove advokature. Osim iznuđenih usuglašavanja s partijskom linijom, Schmitt se morao barem intuitivno nositi s jasnom dvojbom: ako se Weimarska Republika nalazila u trajnom izvanrednom stanju, politička opcija koju on prihvaća kao legitimnu mora biti razriješenje izvanrednog i uvođenje normalnog stanja; međutim ono što sa sobom donosi Hitler nije nikakvo odvracanje konačnog dolaska Antikrista, već nova *fundamentalna abnormalnost* (197). Ta je dilema imala svoju praktičnu posljedicu da Schmitt nikako nije mogao pretendirati na poziciju *krunskog pravnika Trećeg Reicha*, nego se našao u začaranom krugu da mora dovršiti svoju teoriju na način da je istovremeno izdaje; radeći međvjeđu uslugu sebi i režimu koji je bio prinuđen braniti, nije bio ništa više od *korisnog idiota* (155). Nakon rata slijede pokušaji samointerpretacije vlastite intervencije u svijetu koji će trajati sve do njegove smrti. Oni se ukratko mogu svesti na inverziju opaske o dijalektici kao *sili koja hoće zlo, a radi dobro*. Tako od ličnosti s kojima se Schmitt identificira, od kršćanskog Epimeteja, kao onoga koji donosi nadu, preko Kaspara Hausera, kao utjelovljenja potpune egzistencijalne dez-

orijentiranosti i osjećaja “napuštenosti” metafizičkih razmjera, i Schopenhauera, dolazimo do Isusa Krista: *sile koja svijetu hoće dobro, a donosi zlo* – ili kako je Schmitt rekao već na saslušanju u Nürnbergu: “Kršćanstvo je također završilo ubojstvom milijuna ljudi” (77).

U trećem i posljednjem dijelu knjige Molnar analizira intelektualni proboj Carla Schmitta u posljednjih 30 godina u svijetu, a zatim bilježi kako je taj put tekao u Srbiji. Problem spomenut u prvom dijelu, recepcija Schmitta u djelima i političkoj praksi Đinđića i Samardžića, ovdje se potanko secira i zaključuje ponovnim problematiziranjem Mitrovdanskog ustava.

Ovu je knjigu teško dostojno predstaviti, ne samo zbog njezina obima i iscrpne obrade raznih tema već i zbog zanimljivih teza kojima obiluje. Razmatranje aktualnog političkog stanja u Srbiji iz očista jednog tako za sebe kompleksnog intelektualnog problema kakav je rasprava o Carlu Schmittu, zahtijeva krajnje pažljivo čitanje. Je li konačan pravorijek o Schmittu da potencijal njegove političke teorije ima nužne totalitarne implikacije ili je ovo tek Schmitt gledan iz perspektive Srbije? Sva silina interpretacije koja smjera konačno razjasniti njegovu “čaroliju” kao da sili da uzmaknemo pred jednom nedoumicom koja je ovdje i sama predmet kritike: *istina se ostvaruje u interpretaciji; stoga, nije pitanje što je istina, nego: tko odlučuje* (272). Ipak, tematska udvojenost koja karakterizira ovu u svakom pogledu vrijednu knjigu i svi problemi koji iz takvog karaktera proizlaze mogu biti samo preporuka njezinih kvaliteta.

Nikola Mokrović